Muz., 2014(55): 107-117
Rocznik, ISSN 0464-1086

data przyjęcia – 05.2014
data akceptacji – 06.2014
DOI: 10.5604/04641086.1118942

FLORE TROPICALE. KOLEKCJA IKONOGRAFICZNA WŁADYSŁAWA MICHAŁA ZALESKIEGO W OGRODZIE BOTANICZNYM WYDZIAŁU BIOLOGII UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO

FLORE TROPICALE. WŁADYSŁAW MICHAŁ ZALESKI'S ICONOGRAPHIC COLLECTION AT THE BOTANIC GARDEN OF THE UNIVERSITY OF WARSAW FACULTY OF BIOLOGY

Katarzyna Mączewska
Muzeum Narodowe w Warszawie

Abstract: The Botanic Garden of the University of Warsaw Faculty of Biology houses an interesting iconographic collection of 168 leather bound, embossed folders with approx. 32,000 graphs, figures and prints presenting plants from various parts of the world. It was created by a Catholic priest, patriarch of Antioch, traveller and amateur botanist, Władysław Michał Zaleski (1852–1925), who for nearly thirty years, while acting as an apostolic delegate to the East Indies, gathered illustrations of different species of flora, with particular consideration to tropical ones, after which he named the entire collection, *Flore Tropicale*. This text aims at presenting the current state of studies over the universally unknown history of the collection and the profile of its creator, taking into account the condition of the col-

lection's preservation and manners of its compilation and making it available.

Following Zaleski's death in 1925, his heir, Michał Stanisław Kossakowski, in co-operation with the National Museum in Warsaw, brought the collection from Rome to Warsaw, and presumably gave it to the Polish National Museum of Nature by the University of Warsaw; subsequently, it was transferred to the Department of Plant Systematic and Geography of the University of Warsaw. The collection survived the World War II hidden in a library of the School of Commerce. After the war it was returned to the University, to be later transferred to the University of Warsaw Botanic Garden, where it has been kept to date. For years, *Flore Tropicale* had been known only to specialists, and it had served as research and illustrative materials to generations of botanists. In 2012, thanks to support offered by the National Audiovisual Institute as part of the Digital Heritage programme (operational programme: Digitisation), the University of Warsaw Foundation and the University of Warsaw Botanic Garden accomplished the first stage of the project named *Botanic Archives*, consisting, among other things, in protecting, digitising and designing a part of Zaleski's collection, and making it available online. With the support of the Archaeology of Photography Foundation (http://www.archeologiafotografii.pl/), 10% of the whole collection was digitised. The work was successfully completed with the provision of access to a database named FLORATHECA (http://www.ogrod.uw.edu.pl/floratheca). Since its arrival in Warsaw until today, *Flore Tropicale* has maintained its educational functions and it has been a valuable comparative, scientific and outreach material. Thanks to commitment and assistance of experts specialising in different fields, it can be further duly preserved, developed, digitalised and promoted.

Keywords: Władysław Michał Zaleski (1852–1925), University of Warsaw Botanic Garden, Botanic Archives, *Flore Tropicale collection*, Floratheca, digitisation.

W Ogrodzie Botanicznym Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego oprócz żywych roślin, zielników, pokaźnej biblioteki i materiałów dotyczących szeroko pojętej botaniki znajduje się niezwykle ciekawy zbiór ikonograficzny, w którym prym wiedzie kolekcja licząca 168 oprawnych w skórę i tłoczonych na grzbietach tek zawierających ok. 32 000 rycin, rysunków, ilustracji prasowych oraz nielicznych fotografii z wizerunkami roślin z różnych części świata. Jest ona wynikiem pasji jednego człowieka, katolickiego duchownego – patriarchy antiocheńskiego, podróżnika oraz botanika-amatora – Władysława Michała Zaleskiego, który z miłości do roślin przez blisko 35 lat kolekcjonował ilustracje różnych okazów flory, ze szczególnym uwzględnieniem tropikalnej, co uhonorował nadając zbiorowi nazwę – *Flore Tropicale.*

Twórca kolekcji

Władysław Michał Bonifacy Zaleski urodził się w 1852 r. w Wielonie na Żmudzi, jako jedno z trojga dzieci Gabrieli z Dombrowiczów oraz Leona Zaleskiego, prezydenta sądów kowieńskich. W latach 1880–1881 studiował w Warszawskim Seminarium Duchownym, następnie wyjechał do Rzymu, gdzie kontynuował naukę w Papieskiej Akademii Kościelnej (Accademia dei Nobili Ecclesiastici) oraz Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim (Pontificia Universitas Gregoriana), zakończoną tytułem doktora teologii[1]. Posiadając solidne wykształcenie, obycie towarzyskie i zdolności dyplomatyczne, szybko zyskał uznanie wśród przełożonych, pracując w Kongregacjach Rzymskich i uczestnicząc w latach 1885–1890 w wielu misjach dyplomatycznych Stolicy Apostolskiej, m.in. w Hiszpanii, Indiach, Wielkiej Brytanii. W tym czasie pełnił m.in. funkcje prałata papieskiego, następnie radcy nuncjatury przy nuncjuszu apostolskim w Paryżu[2]. Pierwszą podróż do Indii odbył w końcu 1886 r., jako sekretarz arcybiskupa Antonio Agliardiego, a w 1890 r. powrócił tam już jako nadzwyczajny delegat Stolicy Apostolskiej. Na blisko 30 lat związał wówczas swoje życie z Azją Południową, za swoją siedzibę obierając Kandy na Cejlonie (obecnie Sri Lanka). W 1892 r. uzyskał sakrę biskupią oraz tytuł delegata apostolskiego Indii Wschodnich oraz arcybiskupa

1. Portret Władysława Michała Zaleskiego ok. 1892 (własność prywatna)

1. Władysław Michał Zaleski's Portrait, about 1892 (privately owned)

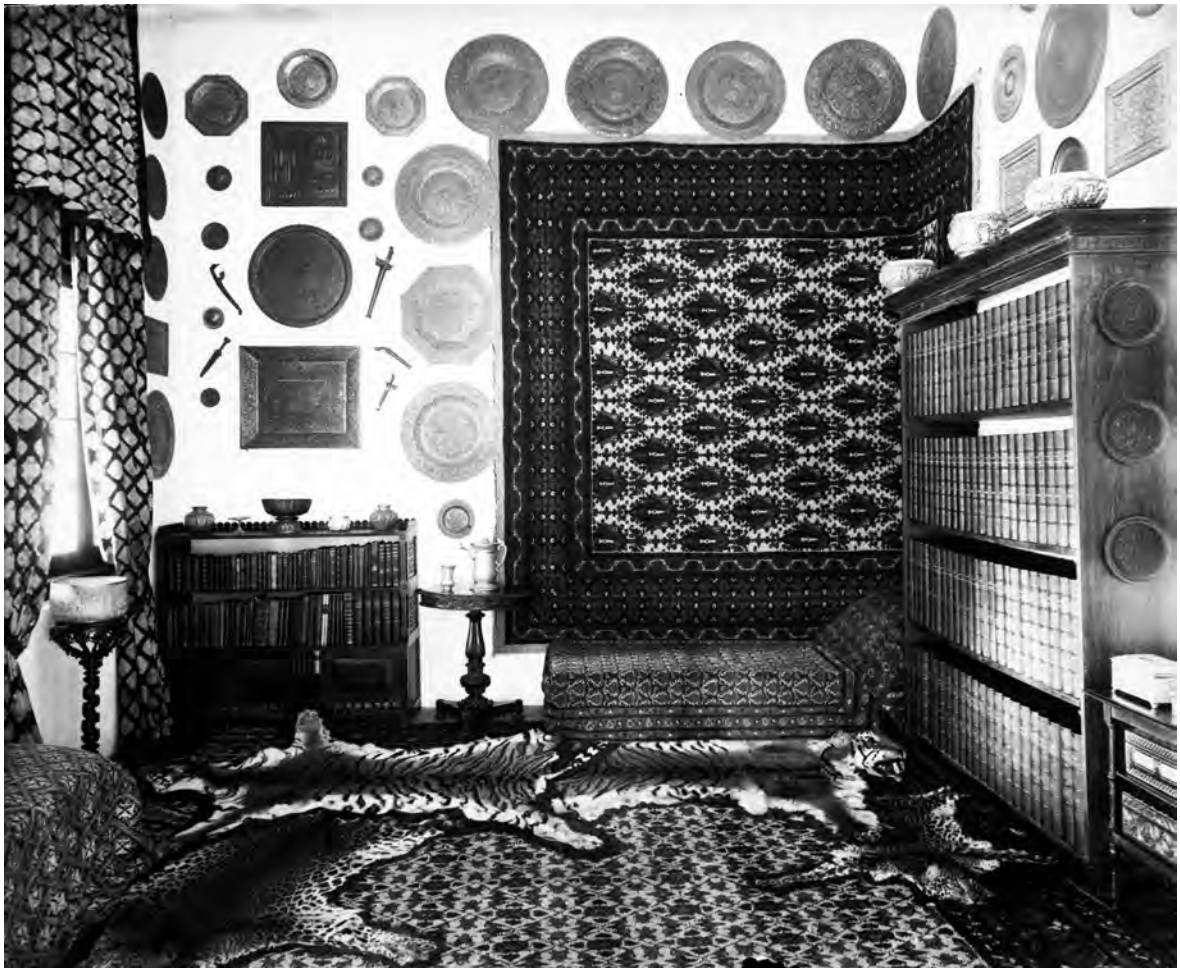

2. Wnętrze rezydencji delegata apostolskiego Władysława Michała Zaleskiego w Kandy, fot. z ok. 1916–1923 (Muzeum Narodowe w Warszawie, Zbiory Ikonograficzne i Fotograficzne, sygn. DI 130281 MNW)

2. The interior of the residence of the apostolic delegate, Władysław Michał Zaleski in Kandy, photograph from about 1916–1923 (The National Museum in Warsaw, Iconographic and Photographic Collection, ref. no DI 130281 MNW)

tytularnego Teb w Achaji. W ciągu swojej posługi, na podległym mu rozległym, liczącym blisko 300 mln mieszkańców terytorium, silnie angażował się w sprawy socjalne oraz edukacyjne, budując m.in. sieć seminariów diecezjalnych. W grudniu 1916 r. papież Benedykt XV mianował go patriarchą Antiochii, zwalniając jednocześnie z funkcji delegata apostolskiego Indii Wschodnich. Zmarł w Rzymie w 1925 r., gdzie został pochowany; zgodnie z jego wolą w latach 50. XX w. przewieziono jego zwłoki do Kandy[3].

Oprócz pracy misyjnej Zaleski był autorem wielu publikacji w zakresie teologii, prawa kanonicznego, nauki Pisma Świętego, żywotów świętych, a także dzieł podróżniczych i opowiadań[4]. Niektóre jego prace, jak pamiętnik *Trzydzieście lat w Indyach i w Azji Południowej. Od 30 grudnia 1886 do 30 grudnia 1916* czy kilkutomowe *Opowiadania dla polskiej młodzieży* nigdy w całości nie zostały wydane, choć niewątpliwie pisał i uzupełniał je ilustracjami z takim zamiarem[5]. W latach 1888–1923 był także korespondentem opisującym głównie wydarzenia z życia misjonarza w Indiach Wschodnich na łamach ilustrowanego miesięcznika „Missye Katolickie”[6]. Dokumentując swoją działalność publicystyczną, dbał także o odpowiednią oprawę swoich książek, rękopisów i zbiorów ikonograficznych, zamawiając w rzymskim zakładzie introligatorskim C. Glingler oprawne w półskórek teki i okładki z tłoczonymi grzbietami oraz napisami.

Miłośnik flory

Władysław Zaleski, zawsze wrażliwy na otaczającą go przyrodę, w swoim dzienniku dokładnie opisywał świat flory obserwowany podczas licznych podróży. Interesowały go historia, uprawa oraz zastosowanie poszczególnych roślin. Nie był także obojętny na ich barwy oraz zapachy, porównując je często ze znanymi okazami rodzimymi. Dla przykładu, po odwiedzeniu klasztoru mnichów buddyjskich w Kandy pisał: *A jaka wegetacya! Oglądałem tam wszystkie rzadkości i cuda europejskich cieplarń, które tu rosły dziko i swobodnie, jak u nas rosną chwasty i bodiaki po polach*, czy innym razem po wizycie w ogrodzie botanicznym w Paradenii: *na widok tej roślinności tak pięknej i tak bujnej traci się prawdziwie chęć i zami-*

3. Jedna z tek z zeszytami w kolekcji *Flore Tropicale*

3. One of the portfolios with papers in *Flore Tropicale* collection

łowanie ogrodnictwa. Ileż my tu trudów, czasu i pracy poświęcamy zwykle, by wyhodować z biedą te rośliny, które się tutaj wznoszą takie bujne […] *wieczory zachwycające i taki uroczysty spokój w tej atmosferze letniej i przesyconej wyziewami kwiatów*[7]. Mając ku temu pasję i możliwości, zapewne już w Indiach zaczął kolekcjonować wizerunki interesujących go roślin występujących zarówno w Europie, jak i w Afryce, Azji czy obu Amerykach.

Duchowny z powołania – kolekcjoner z zamiłowania

Z wyjątkowości swojego zbioru botanicznego doskonale zdawał sobie sprawę sam jego twórca, pisząc w 1915 r. we wstępie ręcznie pisanego obszernego katalogu dołączonego do kolekcji: *Jest to wyjątkowa kolekcja, zawierająca prawie wszystkie rośliny, których kolorowe wizerunki były reprodukowane od 1787 roku. Znaleźć tu można przykłady najbardziej niezwykłych roślin tropikalnych oraz ogrodniczych, jak również najciekawszą florę występującą w strefach umiarkowanych i zimnych*[8]. Owa *collection unique,* w 1915 r. licząca 30 608 plansz (w tym 25 310 kolorowych) z 23 866 gatunkami roślin powiększała się zapewne jeszcze do 1921 r., kiedy osiągnęła liczbę 31 786 plansz (w tym 25 669 kolorowych) z 24 492 gatunkami. Zasadniczo Zaleski swą kolekcjonerską botaniczną pasję rozwijał przez ok. 35 lat, z czego w latach 1915–1924 powiększył kolekcję zaledwie o ok. 1200 plansz z 626 gatunkami roślin. Wielokrotnie przez lata szacując wielkość swego zbioru, patriarcha nie zwracał dużej uwagi na dokładną liczbę ilustracji, bardziej interesowały go same gatunki, których zestawienia wykonywał częściej. Charakterystyczne były jednak obecne w jego podsumowaniach liczne podziały na „planches coleur" (plansze kolorowe/kolorowane) oraz występujące w mniejszości „planches noires" (ryciny niekolorowane, druki)[9]. Dzięki korespondencji z wieloletnim przyjacielem księdzem Marcinem Czermińskim SJ wiadomo, że Zaleskiemu zależało, aby

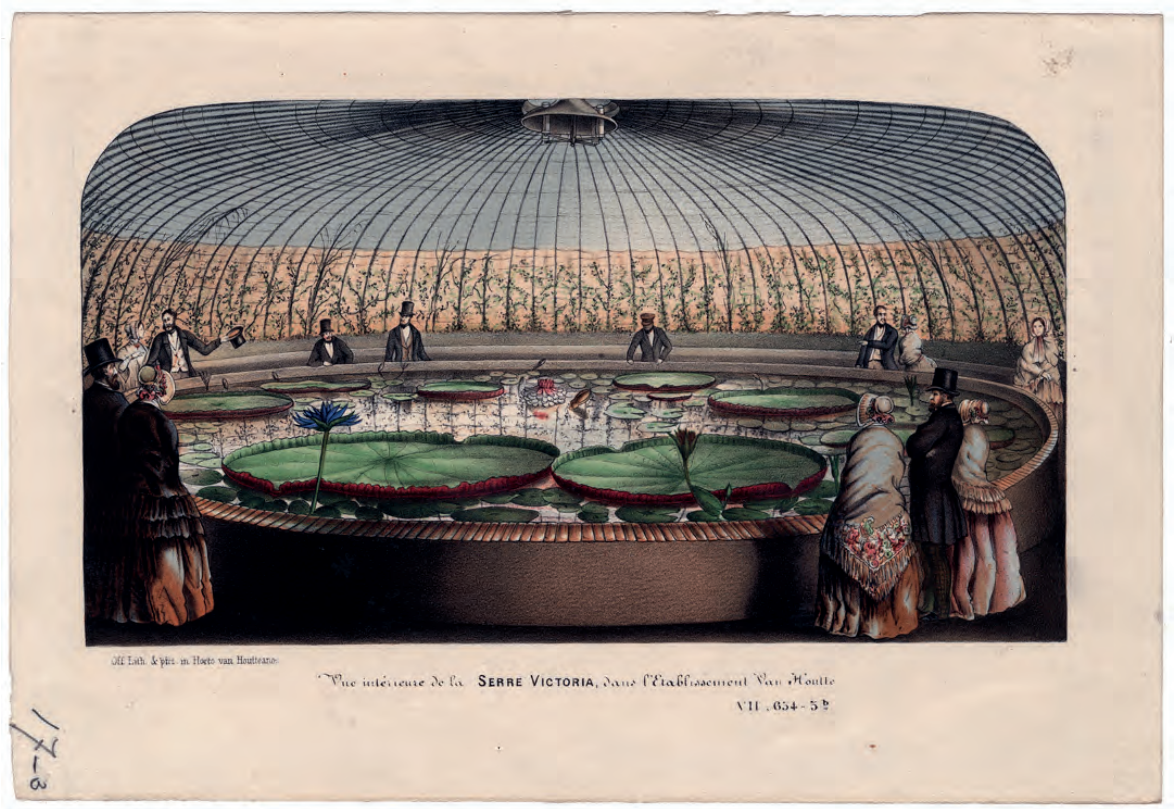

4. *Victoria amazonica* (Poepp.) J.C. Sowerby, pol. *wiktoria królewska,* w: „Flore des serres et des Jardins de l'Europe" 1851–1852, vol. 7, il. 655b (Ogród Botaniczny UW, kolekcja *Flore Tropicale*, sygn. WZ_17-3_IID3968)

4. *Victoria amazonica* (Poepp.) J.C. Sowerby, *Victoria regia*, in: "Flore des serres et des Jardins de l'Europe" 1851–1852, vol. 7, illus. 655b (the Botanical Garden of the University of Warsaw, *Flore Tropicale* collection, ref. no WZ_17-3_IID3968)

przez lata zbierana kolekcja trafiła do jednej z polskich uczelni wyższych, ale jak pisał: *nie do ogólnej biblioteki, gdzie w morzu książek zatonie, lecz raczej do księgozbioru wydziałowego, gdzie wszyscy, co się zajmują studiami botanicznymi, łatwiejszy mieliby do niego dostęp*[10].

Oprócz kolekcji wizerunków roślin posiadał również interesujące zbiory sztuki azjatyckiej, w tym misternie rzeźbione i bogato inkrustowane egzemplarze białej broni, haftowane tkaniny, meble, figurki z kości słoniowej, misy, pateny, maski rytualne, różnorodne wyroby złotnicze oraz cenne cejlońskie rękopisy na liściach palmowych[11]. Po charakterze zbiorów poznać można fascynację tego katolickiego duchownego m.in. hinduską i buddyjską sztuką, co świadczyć może o głębokim szacunku i chęci poznania kultury miejsca, w którym przyszło mu żyć przez blisko 30 lat. Bogactwo jego rezydencji w Kandy, wypełnionej po brzegi różnymi przedmiotami, poznać możemy na kilku zachowanych fotografiach znajdujących się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, a samą część tej różnorodnej spuścizny podziwiać m.in. w warszawskich muzeach: Narodowym, Wojska Polskiego oraz Etnograficznym[12].

Ciekawą kwestią jest to, w jaki sposób spuścizna po Zaleskim trafiła z Cejlonu przez Włochy do Polski. Dwa lata przed śmiercią, w 1923 r. sporządził on testament, w którym w razie swojego zgonu zobowiązał Konsula Rzeczypospolitej Polskiej w Rzymie *do natychmiastowego objęcia w posiadanie* mieszkania wraz z wyposażeniem i następnie przekazania tej spuścizny wskazanemu spadkobiercy – siostrzeńcowi hr. Michałowi Stanisławowi Kossakowskiemu (1883–1962)[13]. Zaleski utrzymywał z mieszkającym w Warszawie synem swej siostry Michaliny bardzo bliski kontakt przez wszystkie lata bytności w Indiach Wschodnich oraz po powrocie do Rzymu. M.in. dzięki pomocy finansowej Kossakowskiego w 1923 i 1924 r. przewieziono z Kandy do Rzymu cały dobytek patriarchy, którego nie zabrał wyjeżdżając kilka lat wcześniej[14]. Patriarcha Zaleski zmarł w swoim rzymskim domu na via della Croce 5 października 1925 r., niedługo po tym Kossakowski rozpoczął starania o przywiezienie spuścizny wuja do Polski[15]. Dzięki wsparciu Muzeum Narodowego w Warszawie Kossakowski wyjechał do Rzymu, przywożąc na początku grudnia tego roku dwa wagony, mieszczące łącznie 130 skrzyń, kuferków i klatek zawierających „ruchomości" znalezione w mieszkaniu zmarłego[16]. Zgodnie z ustaleniami 17 skrzyń zostało przewiezionych do Muzeum Narodowego do weryfikacji i wyboru obiektów w celu ewentualnego nabycia do zbiorów[17]. Już w Rzymie dokładnie podzielono i oznaczono skrzynie, aby po przyjeździe rozdzielić je na 7 uzgodnionych adresów, wśród których oprócz Muzeum Narodowego znajdowało się m.in. „Muzeum Przyrodnicze", dla którego przeznaczono 17 ważących 936 kg i oznaczonych literą „U" skrzyń z książkami i albumami, trzema etażerkami oraz dziewięcioma półeczkami[18]. Owe

5. *Paeonia daurica* Andrews, pol. *piwonia dahurska*, w: „Curtis botanical magazine" 1812, vol. 35, tab. 1441 (Ogród Botaniczny UW, kolekcja *Flore Tropicale*, sygn. WZ_9-1_IID3413)

5. *Paeonia daurica* Andrews, in: "Curtis botanical magazine" 1812, vol. 35, tab. 1441 (the Botanical Garden of the University of Warsaw, *Flore Tropicale* collection, ref. no WZ_9-1_IID3413)

„książki i albumy" są zapewne tożsame z kolekcją *Flore Tropicale*. Wspomniane „Muzeum Przyrodnicze" może być utożsamione z istniejącym od 1819 r. Gabinetem Zoologicznym przy katedrze zoologii Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, wydzielonym w 1919 r., jako odrębna jednostka o nazwie Narodowe Muzeum Przyrodnicze (1919–1921), następnie przemianowanym na Polskie Państwowe Muzeum Przyrodnicze, Dział Zoologiczny (1921–1928)[19]. Planowane w późniejszych latach działy botaniczny i geologiczny *de facto* nie powstały, zatem zapewne przeznaczona do muzeum kolekcja *Flore Tropicale* trafiła do Zakładu Systematyki Roślin UW (późniejszego Zakładu Systematyki i Geografii Roślin). Prawdopodobnie stało się tak za sprawą prof. Bolesława Hryniewieckiego, założyciela tego zakładu (1919), wieloletniego dyrektora Ogrodu Botanicznego UW (1920–1960) oraz rektora uniwersytetu w latach 1926–1927[20]. O obecności kolekcji przed 1935 r. w Zakładzie Systematyki Roślin UW świadczą pieczęcie tej jednostki, znajdujące się na niemal każdej ilustracji ze zbioru.

„Flore Tropicale" vel „Iconotheca botanica"

Po przywiezieniu *Flore Tropicale* do Warszawy przez następne kilkadziesiąt lat zbiór znany był w zasadzie tylko specjalistom, którzy paradoksalnie szczęśliwie przed 1939 r. nie publikowali prac na jego temat. Stąd o jego istnieniu nie wiedzieli Niemcy, niszczący i wywożący podczas wojny warszawskie zabytki. Lata II wojny światowej kolekcja (nazwana na miejscu także *Iconotheca botanica*) przetrwała w stanie nienaruszonym, ukryta między czasopismami w bibliotece Szkoły Handlowej[21]. Po 1945 r. powróciła do Zakładu Systematyki i Geografii Roślin UW. Prawdopodobnie wówczas w celu jej należytego przechowywania wykonano dwie drewniane przeszklone szafy, które do 1983 r. znajdowały się przy sali ćwiczeń w budynku Obserwatorium Astronomicznego Instytutu Astronomii Wydziału Fizyki UW. Wówczas *Iconotheca* traktowana była głównie jako materiał pomocniczy dla badaczy, studentów i pracowników związanych z tym miejscem. Następnie przeniesiono ją do budynku administracji Ogrodu Botanicznego Wydziału Biologii UW, gdzie znajduje się do tej pory. 5 czerwca 2006 r., decyzją dziekan wydziału biologii UW prof. dr. hab. Joanny Pijanowskiej, oficjalnie przekazano kolekcję do Ogrodu Botanicznego, uznając ją za *zbiór specjalny Filii Biblioteki Wydziału Biologii*[22].

6. *Victoria amazonica* (Poepp.) J.C. Sowerby, pol. *wiktoria królewska*, w: „Flore des serres et des Jardins de l'Europe" 1850–1851, vol. 6, il. 599-600 (Ogród Botaniczny UW, kolekcja *Flore Tropicale*, sygn. WZ_17-3_IID3954)

6. *Victoria amazonica* (Poepp.) J.C. Sowerby, Victoria regia, in: "Flore des serres et des Jardins de l'Europe" 1850–1851, vol. 6, illus. 599-600 (the Botanical Garden of the University of Warsaw, *Flore Tropicale* collection, ref. no WZ_17-3_IID3954)

7. *Cardamine kitaibelii* Bech., w: „Curtis botanical magazine" 1885, vol. 41 (111), tab. 6796 (Ogród Botaniczny UW, kolekcja *Flore Tropicale*, sygn. WZ_22-8_IID4266)

7. *Cardamine kitaibelii* Bech., in: "Curtis botanical magazine" 1885, vol. 41 (111), tab. 6796 (the Botanical Garden of the University of Warsaw, *Flore Tropicale* collection, ref. no WZ_22-8_IID4266)

Projekt „Botaniczne Archiwalia"

Przez lata ilustracje z kolekcji znane były wąskiej grupie osób. Jej zawartość szerszej publiczności została zaprezentowana w 2011 r., kiedy reprodukcje niektórych rycin uświetniły otwartą 14 maja 2011 r. na UW wystawę pt. „Królestwo Flory" zorganizowaną z okazji 200-lecia pierwszego Ogrodu Botanicznego UW, Muzeum UW wydało wtedy informator ilustrowany rycinami ze zbioru (http://www.muzeum.uw.edu.pl/2011/05/18/kr%C3%B3lestwo-flory-200-lecie-pierwszego-ogrodu-botanicznego-uniwersytetu-warszawskiego/). Następnie z myślą o opracowaniu i udostępnieniu kolekcji rok później rozpoczęto realizację projektu nazwanego „Botaniczne Archiwalia". Wówczas dzięki wsparciu Narodowego Instytutu Audiowizualnego, w ramach programu Dziedzictwo Cyfrowe (program operacyjny „Digitalizacja"), Fundacja Uniwersytetu Warszawskiego oraz Ogród Botaniczny UW zrealizowały pierwszy etap projektu, który obejmował współpracę przedstawicieli różnych dziedzin – od botaniki, przez historię sztuki, po informatykę[23]. Założenia projektu obejmowały zabezpieczenie, digitalizację, opracowanie i udostępnienie *online* części zbiorów iknograficznych znajdujących się w archiwum Ogrodu Botanicznego UW. Rozpoczęto systematyczne liczenie kolekcji *Flore Tropicale*, do tej pory orientacyjnie szacowanej według przedwojennych numerów inwentarzowych na około 35 000/36 000 dzieł. Przy współpracy Fundacji Archeologii Fotografii (http://www.archeologia-fotografii.pl/) zdigitalizowano 8000 plansz, które następnie grupa pracowników Ogrodu Botanicznego UW opracowała pod względem botanicznym[24]. Wśród wymienionej liczby 3360 ilustracji opisano i opracowano również pod względem historyczno-artystycznym, warto przy tym zaznaczyć, że jest to jedynie około 10% całego zbioru. Zwieńczeniem tej części prac jest udostępnienie na stronie internetowej bazy danych o nazwie FLORATHECA, specjalnie dostosowanej do charakteru kolekcji (http://www.ogrod.uw.edu.pl/floratheca).

W zbiorze *Flore Tropicale* znajdują się różnorodne artystycznie wizerunki roślin, nielicznej architektury ogrodowo-wystawienniczej, owoców, grzybów oraz owadów, wykonane w różnych technikach – od ręcznie kolorowanych rycin, akwareli na papierze japońskim, po wycinki z drukowanych popularnych czasopism botanicznych wychodzących od końca XVIII do 1 ćw. XX w. oraz nielicznych fotografii z 2 poł. XIX wieku. W obrębie każdej z 168 oprawnych w półskórek tek w formie foliałów znajdują się trzy tomy, w skład których wchodzą z kolei ze-

8. Pieczęcie na verso plansz w koleckji *Flore Tropicale*

8. Seals on the reverse of boards in *Flore Tropicale* collection

9. *Steriphoma paradoxum* (Jacq.) Endl., w: „Deutsches Magazin für Garten-und Blumenkunde" 1850, il. do s. 301-303 (Ogród Botaniczny UW, kolekcja *Flore Tropicale*, sygn. WZ_25-4_IID4421)

9. *Steriphoma paradoxum* (Jacq.) Endl., in: "Deutsches Magazin für Garten-und Blumenkunde" 1850, illus. to pp. 301-303 (the Botanical Garden of the University of Warsaw, *Flore Tropicale* collection, ref. no WZ_25-4_IID4421)

szyty oprawne w litografowane okładki z nazwą zbioru. Na niemal każdej ilustracji patriarcha nanosił ołówkiem lokalizację tomu i zeszytu, odnosząc się tym samym do tożsamego oznaczenia w ręcznie przygotowanym katalogu dołączonym do zbioru. Ponadto podpisywał także nazwy łacińskie oraz niekiedy ogólnie miejsce występowania geograficznego danych roślin. Mimo wielu informacji niezbędna stała się weryfikacja nazw, szczególnie, iż nie zawsze zgodne są one z obecnie obowiązującym zapisem. Jest to zrozumiałe, biorąc pod uwagę, że Zaleski był botanikiem-amatorem, który tworzył zbiór przed ponad stuleciem. Podczas realizacji projektu przy opracowywaniu wizerunków poszczególnych roślin botanicy uwzględniali obecnie obowiązujące nazwy polską i łacińską, nazwy synonimiczne oraz przynależność do rodziny botanicznej, zaś historycy sztuki wykonywali opisy *in situ,* ustalając także m.in. twórców, technikę, typ oraz źródło ilustracji. Jednym wyzwaniem stało się zatem opracowanie botaniczne, drugim – historyczno-artystyczne, związane oprócz określenia autorów, oznaczenia techniki i czasu wykonania, także z poszukiwaniem dokładnego pochodzenia każdej z plansz. Mimo, iż sam patriarcha we wspomnianym wstępie do katalogu wypisał uczciwie większość tytułułów periodyków botanicznych, z których czerpał ilustracje, identyfikacja poszczególnych wizerunków była nierzadko mocno utrudniona. Najczęściej lokalizację ułatwiały oznaczenia obecne na rycinach, jak sygnatury autorów oraz wydawców. Niekiedy wskazanie źródła możliwe było przez zaznaczone na *verso* przez samego patriarchę skróty bibliograficzne, dla przykładu: „L" oznaczało francuskie czasopismo „L'Illustration horticole, journal spécial des serres et des jardins", „B.H." – belgijskie „La Belgique horticole, journal des jardins", „G.fl." - niemieckie „Gartenflora", a „fl.Mag." – brytyjskie „The floral magazine"[25]. Jednymi z najczęściej pojawiających się dotychczas źródeł, oprócz już wymienionych, są brytyjskie „Curtis's Botanical Magazine" oraz „The Botanical Register".

W ramach projektu wykonano również opinię koserwatorską, wraz z ustaleniem programu prac i kosztorysem konserwacji obszernego rękopiśmiennego katalogu oprawnego w skórzaną okładkę z tłoczeniem na grzbiecie[26]. Obecny stan zachowania kolekcji jest dobry, jednak w najbliższej przyszłości potrzebne stanie się przeprowadzenie prac konserwatorskich m.in. samych tek (wraz z katalogiem), aby zabezpieczyć w pełni ich zawartość.

Na stronie internetowej bazy FLORATHECA wśród danych dotyczących zbioru znajduje się także biogram Zaleskiego, wypis tytułów publikacji, z których pochodzą dotychczas opracowane jednostki, oraz część informacyjna na temat poszczególnych wizerunków z możliwością wyszukiwania przez nazwę rośliny, jej rodzinę oraz twórcę ilustracji. Po „kliknięciu" na poszczególne wizerunki pojawiają się podstawowe dane botaniczne (nazwa polska,

10. *Eucalyptus cornuta* Labill., w: "Flore des serres et des Jardins de l'Europe" 1875, vol. 21, il. 2189-2190 (Ogród Botaniczny UW, kolekcja *Flore Tropicale*, sygn. WZ_107-2_IID10510)

10. *Eucalyptus cornuta* Labill., in: "Flore des serres et des Jardins de l'Europe" 1875, vol. 21, illus. 2189-2190 (the Botanical Garden of the University of Warsaw, *Flore Tropicale* collection, ref. no WZ_107-2_IID10510)

(Fot. 1. – za uprzejmą zgodą Rodziny; 3, 8 – K. Mączewska)

obowiązująca nazwa łacińska, rodzina, synonimy) oraz historyczno-artystyczne (tytuł, twórcy, data powstania, typ, technika, materiał, wymiary, źródło, napisy i znaki, pieczątki, nr inwentarza). Pliki z wizerunkami są udostępnione na licencji CC-BY-NC, co oznacza, że można je kopiować, dystrybuować i użytkować tylko w celach niekomercyjnych, o czym informuje notatka na końcu każdego opisu[27].

Dotychczas o projekcie „Botaniczne Archiwalia" i jego efektach można było dowiedzieć się zarówno z Internetu, artykułów bądź prowadzonych prelekcji[28]. Wciąż jednak istnieje potrzeba dalszego opracowania oraz kontynuacji prac konserwatorskich tej nietypowej kolekcji. Ważne stają się także prowadzone badania pod względem wartościowania historycznego, artystycznego i naukowego całego zbioru, opracowanie programu jego ochrony oraz omówienia na tle innych tego typu znanych kolekcji. Nieznany jest nadal sposób, w jaki Zaleski zdobywał kolejne egzemplarze do tworzonej kolekcji oraz kontekst jej powstania[29].

Od przewiezienia do Warszawy w 1925 r. aż po dziś dzień *Flore Tropicale* zachowała swoje funkcje dydaktyczne, jest niezwykle cennym materiałem porównawczym i naukowym, a także nieocenionym przedmiotem popularyzatorskim. Obecnie przy zaangażowaniu i pomocy specjalistów z różnych dziedzin może zostać należycie zabezpieczona, opracowana, zdigitalizowana oraz wypromowana. O jej randze świadczą słowa prof. Bolesława Hryniewieckiego, który nazwał ją *skarbem prawdziwym uratowanym przed grabieżą*[30]. Ważne zatem, by ów „skarb" został udostępniony *on-line* dzięki internetowej bazie FLORATHECA, gdzie w wirtualnym świecie, dzięki technologii informatycznej, każdy z nas poznać może jego nieocenioną wartość. Historia *Flore Tropicale* pokazuje, jak błędne może być rozumowanie, polegające na kojarzeniu miejsc występowania tak dużych kolekcji ikonograficznych tylko z muzeami bądź kolekcjami prywatnymi. Wszak niejedno muzeum nie powstydziłoby się takiego zbioru, jakim pochwalić się może warszawski uniwersytecki Ogród Botaniczny.

Streszczenie: W Ogrodzie Botanicznym Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego (UW) znajduje się interesująca kolekcja ikonograficzna licząca 168 oprawnych w skórę i tłoczonych na grzbietach tek, zawierających ok. 32 000 rycin, rysunków oraz druków z wizerunkami roślin z różnych części świata. Jej twórcą jest katolicki duchowny, patriarcha antiocheński, podróżnik oraz botanik – amator, Władysław Michał Zaleski (1852–1925), który przez blisko 30 lat, pełniąc funkcję delegata apostolskiego Indii Wschodnich, kolekcjonował ilustracje różnych okazów flory ze szczególnym uwzględnieniem tej tropikalnej, od której nazwał cały zespół – *Flore Tropicale.* Niniejszy tekst ma na celu zaprezentowanie dotychczasowych badań nad powrzechnie nieznaną historią kolekcji i sylwetką jej twórcy, uwzględniając przy tym stan jej zachowania oraz sposoby opracowania i udostępniania.

Po śmierci Zaleskiego w 1925 r. jego spadkobierca Michał Stanisław Kossakowski, przy współpracy Muzeum Narodowego w Warszawie, przywiózł kolekcję z Rzymu do Warszawy i przekazał zapewne Polskiemu Państwowemu Muzeum Przyrodniczemu przy UW; później przeniesiono ją do Zakładu Systematyki i Geografii Roślin UW. II wojnę światową przetrwała ukryta w bibliotece Szkoły Handlowej. Po wojnie powróciła na Uniwersytet, a następnie przekazano ją Ogrodowi Botanicznemu UW, gdzie znajduje się do tej pory. Przez lata *Flore Tropicale* znana była tylko specjalistom i jako materiał badawczy oraz ilustracyjny służyła pokoleniom botaników. W 2012 r., dzięki wsparciu Narodowego Instytutu Audiowizualnego, w ramach programu Dziedzictwo Cyfrowe (program operacyjny „Digitalizacja"), Fundacja UW oraz Ogród Botaniczny UW zrealizowali pierwszy etap projektu nazwanego „Botaniczne Archiwalia", obejmujący zabezpieczenie, digitalizację, opracowanie i udostępnienie *on-line* m.in. części kolekcji patriarchy Zaleskiego. Dzięki wsparciu Fundacji Archeologii Fotografii (http://www.archeologiafotografii.pl/) zdigitalizowano 10% całego zbioru. Zwieńczeniem prac było udostępnienie bazy danych o nazwie FLORATHECA (http://www.ogrod.uw.edu.pl/floratheca). Od przewiezienia do Warszawy aż po dziś

dzień *Flore Tropicale* zachowała swoje funkcje dydaktyczne, jest cennym materiałem porównawczym i naukowym a także popularyzatorskim. Dzięki zaangażowaniu i pomocy specjalistów z różnych dziedzin może zostać dalej należycie zabezpieczona, opracowana, zdigitalizowana oraz wypromowana.

Słowa kluczowe: Władysław Michał Zaleski (1852–1925), Ogród Botaniczny Uniwersytetu Warszawskiego, Botaniczne Archiwalia, kolekcja *Flore Tropicale*, Floratheca, digitalizacja.

Przypisy

[1] W. Malej, *Ks. W. M. Zaleski Delegat Apostolski Indii Wschodnich, Arcybiskup Teb, patriarcha Antiochii*, Rzym 1965, s. 45-47; *Zaleski Władysław Michał Bonifacy*, „Polski Słownik Biograficzny*”,* oprac. J. Kryszkowski SJ, t. IV, Warszawa 1938, s. 338-339; *Zaleski Władysław Michał Bonifacy,* „Słownik Biologów Polskich”, S. Feliksiak (red.), Warszawa 1987, s. 600; M. Czermiński, *Życiorys X. Władysława Michała Zaleskiego, arcybiskupa tebańskiego, delegata apostolskiego dla Indyi Wschodnich,* „Złota ksiega szlachty polskiej”, T. Żychliński (red.), R. XXIV, Poznań 1902, s. 6-13.

[2] W. Malej, *Ks. W. M. Zaleski …*, s. 48-54.

[3] Tenże, s. 59.

[4] Pełna bibliografia w: W. Malej, *Ks. W. M. Zaleski …*, s. 12-36, 175; warto zaznaczyć, iż w znacznej mierze patriarcha W. M. Zaleski drukował swoje prace na własny koszt w małej liczbie egzemplarzy, które następnie rozdawał (więcej w: W. Malej, *Ks. W. M. Zaleski…*, s. 30).

[5] Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (dalej AAW), Spuścizna ks. Władysława M. Zaleskiego, sygn. S.125.1a-l, S.125.2a-j, *Opowiadania dla polskiej młodzieży – materiały twórczości, ryciny i ich opisy*, t. 1-8; S.125.3a-c, *Trzydzieście lat w Indyach i w Azji Południowej. Od 30 grudnia 1886 do 30 grudnia 1916 przez Patriarchę Zaleskiego ofiarowane Polskiej Młodzieży,* t. 1-3; skrótowo wybrane fragmenty pamiętnika zebrała prof. Izabela Rusinowa w niewielkiej publikacji: *30 lat w Indiach. Pamiętniki ks. Władysława Michała Zaleskiego delegata apostolskiego*, Warszawa 1997.

[6] M.in. cykle opowiadań i sprawozdań z wypraw misyjnych po Indiach W. M. Zaleskiego: *Z podróży po Idyach*, „Missye Katolickie” 1888, r. 7, nr 3, s. 65-71; nr 6, s. 168-175; nr 7, s. 195-203; nr 8, s. 230-248; nr 9, s. 266-277; nr 10, s. 289-296; nr 11, s. 326-330; nr 12, s. 358-363; 1889, R. 8, nr 1, s. 2-12; *Listy z Ceylonu,* „Missye Katolickie” 1892, R. 11, nr 1, s. 5-11; nr 2, s. 49-53, nr 3, s. 71-75; nr 4, s. 100-106; nr 5, s. 126-134; nr 6, s. 143-151; nr 7, s. 188-189; nr 8, s. 203-207; nr 9, s. 229-232.

[7] AAW, Spuścizna ks. Władysława M. Zaleskiego, sygn. S.125.3a, Fragmenty pamiętnika *Trzydzieście lat w Indyach i w Azji Południowej. Od 30 grudnia 1886 do 30 grudnia 1916 przez Patriarchę Zaleskiego ofiarowane Polskiej Młodzieży. Część pierwsza 1886-1888,* T. I, s. 46, 49.

[8] Archiwum Ogrodu Botanicznego Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego (dalej Arch. OBUW), Katalog dołączony do kolekcji *Flore Tropicale*, opracowany przez patriarchę W. M. Zaleskiego w 1915 r., z uzupełnieniami do 1925 r., tłum. A. Kiełczewska.

[9] Powyższe dane pochodzą z odręcznych notatek patriarchy W. M. Zaleskiego dołączonych do kolekcji *Flore Tropicale* w tece z tłoczonym napisem „INDEX” (w Arch. OBUW).

[10] W. Malej, *Ks. W. M. Zaleski …*, s. 170; wspomniana w biografii korespondencja pochodzi z 1910 r., kiedy kolekcja liczyła jeszcze ok. 22 000 wizerunków roślin, a sam arcybiskup rozważał wówczas przekazanie jej Uniwersytetowi Jagiellońskiemu.

[11] Znajdujące się w Muzeum Narodowym w Warszawie rękopisy wchodzą w skład Zbiorów Sztuki Orientalnej tej instytucji; obecnie publikację na ich temat przygotowuje Magdalena Szpindler, której za ważne informacje o tych zbiorach składam podziękowania.

[12] Zbiory, o których mowa, liczyły 92 jednostek inwentarzowych i pochodzą z zakupów oraz darów hr. Michała Stanisława Kossakowskiego dla Muzeum Narodowego w Warszawie w latach 1925-1926; następnie część z tego zbioru związana z wojskowością (m.in. biała broń) przeszła do Muzeum Wojska Polskiego (obecnie jako depozyty MNW), a część tkanin, maski i niektóre elementy rzemiosła przekazano w latach 70. XX w. do Państwowego Muzeum Etnograficznego, gdzie znajdują się do tej pory jako kolekcja W. M. Zaleskiego (zob. także: *Zwykłe-Niezwykłe. Fascynujące kolekcje w zbiorach Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie,* A. Czyżewski (red.), Warszawa 2008, s. 345-355). Wspomniany materiał ikonograficzny rezydencji W. M. Zaleskiego w Kandy znajduje się w Zbiorach Ikonograficznych i Fotograficznych Muzeum Narodowego w Warszawie o sygn. DI 130277-130282 MNW. Pozostała część rozproszonej przez lata i częściowo utraconej w czasie II wojny światowej kolekcji jest m.in. w rękach prywatnych. W bliższym poznaniu losów spuścizny po patriarsze Zaleskim mogą pomóc obecnie prowadzone badania.

[13] Arch. MNW, Dary. Stanisław Michał Kossakowski, sygn. 320/12, List Michała Stanisława Kossakowskiego do dyrekcji Muzeum Narodowego w Warszawie z 7 grudnia 1925 r., załącznik nr 5: *Tłumaczenie z włoskiego ostatniej woli ś. p. Patryarchy Zaleskiego*.

[14] Arch. MNW, Dary. Stanisław Michał Kossakowski, sygn. 320/12, List Michała Stanisława Kossakowskiego do dyrekcji Muzeum Narodowego w Warszawie z 19 października 1925 r.

[15] Arch. MNW, Dary. Stanisław Michał Kossakowski, sygn. 320/12, List Michała Stanisława Kossakowskiego…, załącznik nr 1: *Oryginał aktu zejścia ś. p. Patryarchy Zaleskiego;* nr 7: *Tłumaczenie z włoskiego aktu zejścia ś. p. Patryarchy Wł. Zaleskiego.*

[16] Arch. MNW, Dary. Stanisław Michał Kossakowski, sygn. 320/12, List Michała Stanisława Kossakowskiego…, załącznik nr 8: Transport Zbiorów ś.p. Patryarchy Władysława Zaleskiego z Rzymu do Warszawy.

[17] Arch. MNW, Dary. Stanisław Michał Kossakowski, sygn. 320/12, Pismo Muzeum Narodowego w Warszawie do Departamentu Ceł Ministerstwa Skarbu z 9 grudnia 1925 r.

[18] Arch. MNW, Dary. Stanisław Michał Kossakowski, sygn. 320/12, List Michała Stanisława Kossakowskiego…, załącznik nr 9: Opisy zawartości wagonów z transportu zbiorów ś.p. Patryarchy Władysława Zaleskiego z Rzymu do Warszawy.

[19] Więcej: http://www.miiz.waw.pl/pl/27-podstawowe/podstawowe/137-histinst; za cenne uwagi na temat historii Państwowego Muzeum Przyrodniczego składam podziękowania prof. Tomaszowi Majewskiemu.

[20] http://www.uw.edu.pl/uniwersytet/historia/poczet-rektorow/boleslaw-hryniewiecki/

[21] B. Hryniewiecki, *O warszawskich ogrodach botanicznych*, „Biologia w szkole” 1948, nr 2, s. 52.

[22] Materiały dostępne w Arch. OBUW. Za udostępnienie dokumentacji oraz uzupełniające informacje o losach kolekcji *Flore Tropicale* w latach 1945-2012

składam podziękowania Pani Kierownik Ogrodu Botanicznego dr Hannie Werblan-Jakubiec, także Paniom Agnieszce Krzyk i Krystynie Jędrzejewskiej-Szmek z Ogrodu Botanicznego UW oraz Pani Ninie Andrearczyk z Filii Biblioteki Wydziału Biologii UW.

[23] W ramach projektu opracowano, zdigitalzowano i udostępniono *online* także kolekcję 500 szklanych negatywów autorstwa prof. Romana Kobendzy, który w latach 1930-1950 dokumentował m.in. rośliny z kolekcji Ogrodu Botanicznego, więcej: http://www.ogrod.uw.edu.pl/floratheca#zbior_kobendzy_w_skrocie.

[24] Pełna lista materiałów, z których korzystano podczas opracowywyania kolekcji oraz osób zaangażowanych w projekt znajduje się na stronie internetowej: http://www.ogrod.uw.edu.pl/floratheca.

[25] Spis zidentyfikowanych do tej pory tytułów źródeł ilustracji ze zbioru *Flore Tropicale* znajduje się na stronie: http://www.ogrod.uw.edu.pl/floratheca#zbior_flore_tropicale_zrodla (oprac. A. Czarnecka i K. Mączewska).

[26] Pełna dokumentacja wraz z programem prac konserwatorskich i kosztorysem przechowywana jest w Arch. OBUW.

[27] http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/deed.pl.

[28] K. Mączewska, *Botaniczne Archiwalia. Flore Tropicale – kolekcja ilustracji w Ogrodzie Botanicznym UW*, „Uniwersytet Warszawski. Pismo uczelni" 2013, nr 1 (61), s. 24-26; taż sam, *Botaniczne archiwalia. Digitalizacja, opracowanie i udostępnianie kolekcji „Flore Tropicale" w Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Warszawskiego*, http://muzealnictwo.com/2013/04/botaniczne-archiwalia/ [dostęp: 04.2013]; K. Jędrzejewska-Szmek, *Żywe Muzeum-Ogród Botaniczny*, referat wygłoszony na konferencji „openGLAM 2013. Otwarte zasoby kultury", w dn. 11-12 października 2013 r., zorganizowanej przez Zachętę – Narodową Galerię Sztuki, Stowarzyszenie Wikimedia Polska oraz Centrum Cyfrowe Projekt: Polska: http://openglam2013.pl/home/o-konferencji; M. Zych i K. Jędrzejewska-Szmek, *Floratheca: A digital library for plant education*, „Roots" 2014, vol. 11, nr 1, s. 16-19; dane o projekcie „Botaniczne archiwalia" dostępne są na stronie internetowej bazy ilustracji botanicznych, pochodzących z Arch. OBUW o nazwie FLORATHECA: http://www.ogrod.uw.edu.pl/floratheca.

[29] W niniejszym artykule zaprezentowano dotychczasowe wyniki badań nad historią kolekcji *Flore Tropicale*. Już po oddaniu tekstu do recenzji uzyskałam półroczne stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP, które umożliwia prowadzenie dalszych badań dotyczących problematyki historyczno-artystycznej oraz konserwatorskiej kolekcji, m.in. przez dokumentowanie jej stanu zachowania, wyodrębnianie jej wartości, badania kontekstów artystycznych danych ilustracji oraz umiejscowianie *Flore Tropicale* na tle innych, podobnych znanych zbiorów ikonograficznych.

[30] B. Hryniewiecki, *O warszawskich ogrodach…,* s. 52.

Katarzyna Mączewska
Absolwentka IHS UW oraz Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu; od 2006 dokumentuje, inwentaryzuje, bada historię oraz konteksty artystyczne zabytków, szczególnie na d. ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej, zwłaszcza z okresu trwania d. zaboru rosyjskiego i II Rzeczypospolitej, a także dziedzictwo poza granicami kraju oraz wybrane kolekcje ikonograficzne Polaków powstałe w XIX w. i 1 poł. XX w.; autorka i współautorka kilkunastu artykułów o charakterze naukowym; w 2012 zaangażowana w projekt „Botaniczne Archiwalia" realizowany przez Fundację UW i Ogród Botaniczny UW; od 2014 pracuje w Muzeum Narodowym w Warszawie; adres e-mail: katarzyna.maczewska@gmail.com